

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

**МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський)

Електронне видання

**Кам'янець-Подільський
2023**

УДК 930.25(063)

ББК 63.2я431

A87

*Рекомендувала вчена рада історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 19 травня 2023 року)*

Редакційна колегія:

C. A. Копилов, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д.і.н., професор (гол. редкол.);

A. В. Хромов, голова Державної архівної служби України, кандидат історичних наук (заст. гол. редкол.); **O. M. Федъков**, завідувач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, д.і.н., професор; **B. A. Дубінський**, перший проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент (відп. ред.); **K. M. Бурдуваліс**, директор Державного архіву Хмельницької області; **A. L. Глушковецький**, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент; **B. В. Скальський**, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, к.і.н.; **B. I. Адамовський**, к.і.н., доцент; **Ю. А. Хоптяр**, к.і.н., доцент; **O. Л. Баженов**, к.і.н., доцент (тех. ред.).

Рецензенти:

Орлик В. М. – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та методики навчання університету Григорія Сковороди у Переяславі;

Гирич І. Б. – доктор історичних наук, професор.

Архівістика: теорія, методика, практика : матеріали Третьої всеукраїнської науково-практичної конференції (22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський) [Електронний ресурс] / [ред. кол.: С. А. Копилов (гол. редкол.), А. В. Хромов (заст. голови), та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 262 с.

Збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції «Архівістика: теорія, методика, практика», яка відбулася 27-28 квітня 2023 року на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Містить доповіді та повідомлення, що присвячені історії становлення та розвитку архівної справи в Україні та за її межами, історико-регіональним дослідженням та архівній справі, збереженню, формуванню та раціональному використанню фондів, традиційним та інноваційним методам архівної діяльності, визначним постатям та архівної справи.

Розрахований на науковців, краєзнавців, освітян, працівників культури й усіх тих, хто причетний до розвитку архівної справи та архівознавчих досліджень.

УДК 930.25(063)
ББК 63.2я431

Електронна версія збірника доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7553>

©Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023

УДК 930.25:272](438)

Л. Л. Левченко

*Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України
ORCID: 0000-0001-9097-7373*

АРХІВНА СИСТЕМА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Анотація. У публікації висвітлено архівну систему римо-католицької церкви Польщі, що складається з архівів митрополичих, архідієцезіальних, дієцезіальних, деканатів, парафій, монастирів та інших церковних інституцій. До неї також належать Центр (Інститут) архівів, бібліотек і музеїв костельних при Католицькому університеті в Любліні (1956), редакція часопису «*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*» (1960) та навчальні заклади, у яких здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації церковних архівістів. З 2004 р. архіви та архівісти римо-католицької церкви в Польщі об'єдналися в Товариство церковних архівістів, яке видає часопис «*Archiva Ecclesiastica*» та об'єднує зусилля церковних архівістів у подоланні викликів сьогодення. Публікація приділяє увагу законодавчим зasadам функціонування архівів римо-католицької церкви в Польщі в історичній ретроспективі від XI ст. до сьогодення.

Ключові слова: церковні архіви в Польщі, польські церковні архіви, архіви церкви, архіви римо-католицької церкви, архіви Польщі.

Зрозуміти історію Польщі неможливо без усвідомлення значущості ролі в ній римо-католицької церкви. Утім багатющі на першоджерела історії архіви католицької церкви досі залишаються поза увагою українських істориків, які вивчають історію Польщі та пов'язаних із нею українських земель. Українці навіть уявити собі не можуть наявність архівної системи іншої, ніж державної, включаючи до неї архіви галузеві, колишньої компартії та репресивних органів. Відтак, у разі польських студіювань вони не вбачають мож-

ливостей церковних архівів, позаяк уявлення спрямовують їх до використання державних архівів і сервісу «Szukaj w Archiwach». Натомість архіви римо-католицької церкви в Польщі не лише зберігають добру половину історичного надбання польського народу, вони є відкритими для досліджень сучасними архівними установами, що функціонують на наукових засадах. Переконатися в цьому авторка змогла, виконуючи практичну частину стажування у відділенні архівістики Інституту історії Познанського університету імені Адама Міцкевича, до якої входило й вивчення Архідієцезіального архіву в Познані.

Іншою причиною звернення до теми є зберігання церковними архівами Польщі значних за обсягами комплексів метричних книг, актуальних з точки зору генеалогії українців польського походження. Між іншим, цифрові копії старих метричних книг із церковних архівів нині доступні не лише на сервісі «Szukaj w Archiwach», а й на вебсайті FamilySearch International (з Ченстохови, Гливиці, Любліна, Радома та Тарнова). Метричні записи за останні 100 років церковні архіви видають тільки на запити членів родин.

Зважаючи на викладене, мета цієї публікації полягає у висвітленні архітектоніки архівної системи римо-католицької церкви в Польщі та законодавчих зasad її функціонування.

Сучасний адміністративний поділ римо-католицької церкви в Польщі включає 14 митрополійⁱ, 14 архідієцезій і 27 дієцезій. Натомість митрополичих архівів виявлено чотири, із них три є такими: Архів митрополичної курії у Варшаві, Архів митрополичної курії в Кракові та Митрополичий архів у Перемишлі. Архів архієпископаⁱⁱ (митрополита Львівського) Евгеніуша Базяка, що зберігає найбільшу колекцію метричних книг з українських теренів, було засновано у Львові й 1945 року переміщено ним до Любачіва разом із митрополичною курією та семінарією, а затім до Кракова.

Архідієцезіальні архіви функціонують у Білостоці, Варшаві, Вроцлаві, Гданську, Гнезні, Катовіце, Лодзі, Любачіві, Любліні, Ольштині (Архів Вармінської архідієцезії), Перемишлі, Познані, Ченстохові, Щецині.

ⁱ Митрополія (церковна провінція під владою митрополита / архієпископа) включає, як правило, одну архідієцезію (перебуває у владі архієпископа) та кілька дієцезій (керуються єпископами). Центр митрополії обов'язково збігається з центром архідієцезії.

ⁱⁱ Архієпископ – головний чи старший єпископ (у Польщі, як правило, вживается термін біскуп), титул більше почесний, ніж наділений реальною владою. Єпископ керує єпархією / дієцезією / єпископією. Права митрополита, архієпископа та єпископа за деякими винятками рівні.

Дієцезіальні архіви працюють у Бельську-Бялому (Дієцезіальний архів у Бельську-Бялому та Живці), Варшаві (Архів Варшавсько-Празької дієцезії), Влоцлавеку, Гливиці, Дрогичині, Ельблонзі, Ельську, Жешуві, Замості, Зеленій Гурі, Камень-Поморському (Архів Щецинсько-Каменської дієцезії), Каліші, Кельце, Кошаліні (Архів Кошалін-Колобозької дієцезії), Ловичах, Легниці (Архів католицької акції Легницької дієцезії), Ломжі, Ополе, Пелпліні, Плоцьку, Радомі, Сандомирі, Свідниці, Седльцах, Сосновці (Архів Сосновецької дієцезії імені ксьондза Єжи Вольного), Тарнові (Дієцезіальний архів імені архієпископа Єжи Аблевича), Торуні (Архів давніх актів Торунської дієцезії).

Класифікація архівів на митрополичі, архідієцезіальні та дієцезіальні ще не враховує всього спектру церковних архівів Польщі. Свого часу професор Станіслав Лібровський (1913-2002), видатний польський архівіст і пionер церковної архівістики, виокремив в архівній системі римо-католицької церкви в Польщі: I. дієцезіальні архіви з документами вищих (єпископій, генеральних консисторійⁱ і катедральних капітулⁱⁱ), середніх (генеральних консисторій і колегіатських капітулⁱⁱⁱ) і нижчих (деканатів і парафій^{iv}) церковних інституцій; II. законні архіви (генеральні, провінційні і класторні^v). Професор Іеронім Вичавський (1918-1993) здійснив розподіл польських церковних архівів на: I. архіви церковних управлінь за територіальною юрисдикцією (єпископатів, генеральних і окружних консисторій, деканатів і парафій); II. архіви костельних інституцій (катедральних капітул, колегіатів і монастирів). Юзеф Патеруважав, що згадані вище класифікації не враховують архіви нижчого духовенства, а також духовних семінарій, шпиталів, братств, католицьких шкіл. Зважаючи на це, у своїй праці він обстоював цінність архівів деканатів і парафій, незважаючи на те, за його ж словами, що в Польщі перших налічувалося сотні, а других – тисячі [1; 47-55].

ⁱ Консисторія – колегія радників єпископа, що допомагає йому у вирішенні адміністративних, господарських і судових справ.

ⁱⁱ Катедральний капітул – колегіальна рада при катедральному соборі з правами автономії та управління майном архідієцезії (дієцезії), обирає єпископа, мала власний статут.

ⁱⁱⁱ Колегіатський капітул – община каноніків при соборі, мешкали в одному будинку і мали спільне майно, брали участь в організації богослужінья у соборі, але не в управлінні його справами.

^{iv} Архідієцезія (дієцезія) поділяється на менші адміністративно-територіальні одиниці – окружні вікаріати (деканати), а ті в свою чергу – на парафії – церковні громади однієї церкви. Законні – монастирські.

^v Кластор – община монахів, а також будинок, у якому вони проживають.

Архівну систему з митрополичими, архідієцезіальними, дієцезіальними, деканатськими, парафіяльними, монастирськими та архівами численних римо-католицьких освітніх, медичних та інших закладів, церковних товариств доповнює наявність Центру (Інституту) архівів, бібліотек і музеїв костельних (АБМК) при Католицькому університеті в Люблініⁱ, редакція часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne»ⁱⁱ та навчальні заклади, у яких здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації церковних архівістів (зокрема відділення архівістики та управління документацією (бакалаврат і магістратура) має Інститут історії Варшавського університету кардинала Стефана Вишинського; бакалаврів і магістрів джерелознавства, архівістики та дидактики історії готує Інститут історії Люблінського католицького університету Івана Павла II).

Польська людність прийняла християнство за латинським обрядом за князя Мешка I у 966 р. Першу, Познанську дієцезію, що підпорядковувалася безпосередньо Ватикану, було закладено 968 р. У канцелярії єпископа відразу почав формуватися архів, у якому відкладалися як створювані в дієцезії документи, так і надані Ватиканом акти про привілеї. З середини XIII ст. у Познанській дієцезії вже функціонували архіви консисторії та капітулу. Сліди тих давніх архівів знаходимо в статутах 1248 р. папського легата Якуба з Леодіуму (у подальшому – папа Урбан IV з Льєжа) та 1258 р. гнезнінського архієпископа Пелки, датованих кінцем XIII ст. документах канцелярії єпископа Анджея Заремби. Відома постанова останнього про облік завізованих ним привілеїв і зберігання їх в архіві капітулу від 1298 р. [2; 33-64]. Дієцезія у Вроцлаві постала 1000 р., найстарший за віком документ, який зберігся з дієцезіального архіву тих часів, - булла папи Адріана IV від 23 квітня 1155 р. [3; 7-8]. З XIV ст. в архіві вроцлавської дієцезії розпочалося суцільне копіювання документів і впорядкування копій у кодекси (книги), що зберігалися в спеціальних шафах в алфавітному порядку [4]. Перша згадка про архів дієцезії у Влоцлавку належить до 1238 р. Від XV ст. й до 1946 р. ця інституція, відома під назвою Архів капітулу влоцлавського, концентрувала документи як єпископії, так і генеральної консисторії [5; 87]. Отже, виникнення церковних архівів у Польщі пов'язане із становленням церковної адміністрації.

Початок архівного права в Польщі датується 1285 р., від статуту синоду в Ленчиці архієпископа Гнезні (дієцезія в Гнезні поста-

ⁱ Ośrodek Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. URL: <https://www.kul.pl/o-osrodku,11315.html>

ⁱⁱ Czasopismo «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» (ABMK). URL: <https://czasopisma.kul.pl/abmk/>

ла 1000 р.) Якоба Швінки, який наказав усім півладним йому інституціям фіксувати їхні привілеї письмово, завіряти тексти підписами єпископів і покровителів та старанно переховувати. Перший примасⁱ Польщі Миколай Тромба в 1420 р. у статутах синодальних повелів ксьондзам у кожному костельному архіві зберігати списки книг, клейнодів, шат, оздоби та іншого церковного майна задля утримання їх в цілості та з метою передавання без втрат від попередника до наступника. З цього ж року започатковано зберігання в архівах книг з іменами вірян, котрі склали пожертви на утримання костелів, фінансових звітів тощо. Ідея заснування центрально-го дієцезіального архіву зародилася на початку XV ст. у Познані, а в 1511 р. своєю директивою провінційний синод Пьютеркова наказав ксьондзам передавати до архіву катедри оригінали найдінніших історичних документів, сприяючи в такий спосіб їхній концентрації в архіві дієцезії. 1527 року в Познані синод схвалив правила зберігання судових справ апеляційних церковних судів [2; 15-16, 33-64].

Головні правні засади функціонування церковних архівів було викладено в постановах Тридентського собору (1545-1563). Кардинал Джованні Франческо Коммендоні на підставі ухвал Собору 1564 р. у Львові закликав до заснування дієцезіальних архівів і концентрації у їхніх сховищах книг з усієї дієцезії. У 1589 р. примас Польщі Станіслав Карнковський на синоді у Пьютеркові поклав на архів тамтешнього капітулу обов'язок збирати, упорядковувати, зберігати та описувати архівні документи дієцезії. Примас Польщі Бернард Мацієвський розвинув тридентські постанови у праці «Epistola pastoralis ad parochos» (1601) в частині охорони архівів костелів, насамперед парафіяльних. Його рекомендації стали обов'язковими для всієї Польщі після чергового синоду в Пьютеркові (1607). Підкреслювалося, що всі привілеї, листування та інші важливі документи мали зберігатися в архіві катедрального костелу. Це рішення стало ще одним кроком до створення центральних дієцезіальних архівів. У цій же праці на польський грунт перенесено застереження Тридентського собору щодо зберігання метричних книг. Кожен пробстⁱⁱ також зобов'язувався вести книги сповіданні,

ⁱ Примас – архієпископ (єпископ), предстоятель (голова) єпископів всієї країни чи історичного регіону. Титул більше почесний, але примаси головували у національній конференції єпископів і могли стати кардиналами. Іноді обиралися капітулом чи призначалися королем, але завжди за погодженням Папи. Набували певної вищої церковно-судової юрисдикції щодо інших єпископів. Архівні фонди примасів Польщі зберігаються в архівах архідієцезій у Гнезні та Познані та ін.

ⁱⁱ Пробст – настоятель костелу (монастиря), старший ксьондз, підпорядкований єпископу.

великоднього і різдвяного причастя у двох примірниках: один передавати до архіву парафії, інший – до катедрального архіву. Єпископ Андрей Шолдарський 1642 р. звернув увагу на канцелярії та архіви братств і церковних товариств, а саме на ведення та зберігання особових справ членів братства, книг доходів і витрат, інші персональні та фінансові документи. Примас Польщі Кшиштоф Антоній Шембек у вимогах статуту 1720 р. в розділах «De archivis ecclesiarum» та «De actis decanalibus et officio decani...» наголосив на важливості документів економічного характеру й зберіганні їх в архівах деканатів. Познанський єпископ Станіслав Хозюш у статутах синодальних 1738 р. вказав на необхідність порівняння під час щорічних візитацій (ревізій) фактичного стану справ із документами минулої візитації, для чого ці документи замовляли з архіву. Нові візитаційні акти складалися впродовж чотирьох місяців після ревізії й направлялися на зберігання до архіву в Познані (великопольська частина Познанської дієцезії) та у Варшаві (мазовецька частина). 1738 року навіть були запроваджені посади спеціальних візитаторів консисторських архівів [2; 17-21].

Значущою для подальшого становлення церковних архівів була конституція Maxima vigilantia папи Бенедикта XIII від 14 червня 1727 р., що вимагала від єпископій і монастирів обов'язкового зберігання архівів. Положення цієї конституції з плином часу перейшли до Кодексу права канонічного, схваленого у 1917 р. папою Бенедиктом XV.

Не кращим чином вплинули на збереженість церковних архівів Польщі втрата її державності та поділи території 1772, 1793, 1795 рр. У XIX ст. архіви перебували в такому занедбаному стані, що повідомлення про це з'явилися навіть в офіційних звітах. Так, у звіті познанського консистора 1867 р. читаємо: «за великого значення костелів, документи й інші папери знаходяться в такому безладі, навіть упорядковані акти так перемішані, що виникають труднощі з пошуком у них потрібної інформації...» [2; 25]. Мабуть, найважливішими за XIX ст. стали настанови щодо архівів примаса Польщі Мечислава Ледуховського 1871 та 1878 рр., у яких він наполягав на обов'язкові церковного дозору наглядати за польськими церковними архівами та розміщувати їх у безпечних будівлях. Проте сам М. Ледуховський, після перебування в прусській в'язниці, вимушено покинув Польщу й поїхав до Риму. Отже, XIX ст. завдало удару архівам римо-католицької церкви в Польщі й ті, хто розумів історичну значущість акумульованих цими архівами скарбів, очікував реформування архівної справи в церкві.

У розумінні Кодексу права канонічного (1917) архів був інституцією, що старанно переховувала всякого роду акти й документи, як

духовні, так і світські. За типами Кодекс розрізняв загальні, таємні та історичні церковні архіви. Спеціальну увагу Кодекс приділяв створенню архівних описів і реєстру всіх фондів, що зберігалися в архіві. Архідієцезіальний (дієцезіальний) архів зберігав не лише документи власне управління архідієцезії (дієцезії), а й міг приймати на зберігання документи розташованих на її території деканатів, парафій, капітул тощо. Ключ від архіву зберігався у канцлера. Без дозволу єпископа, вікарія чи канцлера ніхто не міг потрапити до архіву. Доступ для вивчення документів досліднику надавався лише з дозволу когось із зазначених церковних посадовців і тільки на три дні, під час видавання йому документів він складав перед канцлером особисту обіцянку про їхнє повернення. Кодекс передбачав покарання для посадовців церкви за несанкціоноване вилучення, знищення, крадіжку або фальсифікацію тексту документа: їх могли позбавити парафії та бенефіцій. Кодекс також передбачав створення в архіві окремого секретного підрозділу для зберігання таємних документів, недоступних для наукових досліджень. Крім Кодексу, церковні архіви керувалися в своїй діяльності положеннями листа Секретаря Священної Конгрегації кардинала П'єтро Гаспаррі від 30 вересня 1902 р., у якому йшлося про обов'язкове призначення до архіву фахового архівіста, стажування якого мав би забезпечувати Архів Ватикану. У його ж листі від 12 грудня 1907 р. вимагалося утворення в кожній дієцезії комісії охорони пам'яток, здійснення контролю за архівними фондами церковних інституцій, що не передавали документи на зберігання до дієцезіальних архівів, містилися настанови духовенству щодо влади й значення історичних пам'яток [2; 28-33].

11 листопада 1918 р. стало початком Другої Речі Посполитої, історія якої тривала до 1939 р. Як зазначає польська дослідниця Марія Денбовська, роки Другої Республіки Польщі були найважливішим етапом в історії архівів римо-католицької церкви в Польщі, це був «початок розвитку їх сучасних форм» [6; 48]. Ідеологами архівних реформ у римо-католицькій церкві в міжвоєнний період були видатні польські історики-архівісти: Ян Кволек – директор Дієцезіального архіву в Пшемислі (з 1918 р. – опікун, 1927-1955 рр. – директор), автор численних праць з історії римо-католицької церкви в Польщі та її архівів; Казімеж Качмарчик – директор Державного архіву у Познані, учасник архівних переговорів у Берліні (1925) і Відні (1930-1932), член комісії з повернення архівних документів, вивезених нацистами; Казімеж Конарський – Генеральний секретар Департаменту релігійних конфесій і народної освіти у Тимчасовій Державній Раді (1917), В. о. начальника Департаменту державних архі-

вів (1918), директор Архіву давніх актів у Варшаві (з 1921). Головна ідея полягала в перетворенні дієцезіальних архівів на історичні архіви з повним циклом архівної роботи (зберігання, фондування, описування, доступлення для використання архівних документів). За місяць до IV конгресу польських істориків (1925) був створений Дієцезіальний архів у Познані як перший історичний архів. На конгресі з презентацією «Організація дієцезіальних архівів» виступив К. Качмарчик. Згодом його підтримав Я. Кволек, опублікувавши в журналі «Archeion» статтю «Професійна організація дієцезіальних архівів» (1928). У кордонах Польщі в міжвоєнний період функціонувала 21 дієцезія, ще 5 із них, крім Познанської дієцезії, створили історичні архіви наступними роками: у Пшемислі (1927), Плоцьку (лютий, 1928), Пелліні (квітень, 1928), Лодзі (1937), Кельце (1938) [6; 50].

15 квітня 1923 р. Державний секретар Ватикану П'єтро Гаспаррі направив єпископам листа «Про зберігання, упорядкування та використання костельних архівів», у якому наголошувалося на навчанні духовенства архівознавству, а саме методам зберігання, опрацювання архівних документів, палеографії. Підкresлювалася потреба поступової концентрації документів до центрального архіву архідієцезії (дієцезії), насамперед тих, що наражалися на небезпеку знищення, та метричних книг, які не мали практичної потреби для парафії. У разі неможливості приймання центральним архівом документів від парафії, та мала їх скеровувати на зберігання до архіву ближчої парафії, котра могла забезпечити належне зберігання. Проблеми архівів підлягали розглядові на конференціях і з'їздах єпископів. Зважаючи на виникнення можливих проблем із катедральними капітулами, які користувалися певною автономією, Гаспаррі зобов'язував їх упорядковувати їхні архіви і складати архівні описи. Капітули також мали призначати до своїх архівів каноників-архівістів. Апостольська столиця обіцяла всіляку допомогу в навчанні персоналу, публікації архівних описів, консультуванні архівістів аж до відрядження працівників Архіву Ватикану для практичної допомоги на місцях. Ба більше, найцінніші книги й рукописи Ватикан пропонував передавати на депозитне зберігання до своїх архівів у Римі та Мілані [2; 28-33]. Тлумачачи постанови Тридентського собору, Собор Конгрегації 1939 р. у листі до єпископів встановив додаткові правила зберігання документів, наголосивши на їх історичному значенні.

Друга світова війна, нацистська та радянська окупації завдали непоправної шкоди церковним архівам Польщі. Це спричинило після війни потребу у їх пришвидшенному реформуванні. Головними подіями процесу реформування стали: I. створення Центру

(Інституту) архівів, бібліотек і музеїв костельних (АБМК), заснованого при Католицькому університеті в Любліні 20 грудня 1956 р.; II. започаткування часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne», перше число якого побачило світ у 1960 р. Провідником архівних реформ у римо-католицькій церкві у Польщі став знаний історик-архівіст Станіслав Лібровський.

У 1948 р. у Польщі розпочалася антицерковна кампанія, якій навіть не завадила таємна угода примаса Польщі Стефана Вишинського з комуністичним урядом країни (1950). Священиків арештовували, у школах заборонялося викладання релігійних курсів, у костелів відбириали майно й землю, їх змушували сплачувати податки. 1953 року закрито теологічний факультет Яґеллонського університету, припинено церковний часопис «Tygodnik Powszechny». У вересні 1953 р. заарештовано й самого примаса С. Вишинського. У червні та жовтні 1956 р. по країні прокотилася хвиля протестів, через яку комуністичний уряд Польщі трохи призупинив репресії. У січні 1957 р. в новообраному парламенті Польщі навіть сформувалася фракція «Znak», члени якої були пов'язані з редакцією часопису «Tygodnik Powszechny». Утім після січня 1957 р. влада знову відновила антицерковну кампанію.

Антицерковна пропаганда безперервно тривала від днів святкування тисячоліття хрещення Польщі (1966) і до 1978 р., коли на Апостольський престол зійшов Кароль-Юзеф Войтила (Іван Павло II). Після його обрання Папою Римським і Головою Держави Ватикан у правлячих колах соціалістичної Польщі почалася паніка, що для польського суспільства дало надії на повалення комуністичного режиму. У червні 1979 р. уряд Польщі був змущений дозволити Івану Павлу II відвідати Польщу. 1980 року римо-католицька церква Польщі підтримала рух «Solidarność» на чолі з Лехом Валенсою й висловила протест проти запровадження воєнного стану в країні.

У ті роки С. Лібровський усіляко застерігав церковних архівістів від співпраці з архівістами державних архівів. Він просував ідею церковних архівів як незалежних від державної архівної системи інституцій, позаяк убачав у цьому загрозу привласнення архівного надбання церкви комуністичною владою. Занепокоєння цим посилилося після видання польським урядом Закону від 14 липня 1983 р. «Про національні архівні ресурси та архіви». На конференції директорів дієцезіальних архівів, скликаній АБМК 27-28 листопада 1984 р., були навіть обмірковані кроки щодо протидії імплементації цього закону, але єпископат їх не погодив.

С. Лібровський на сторінках часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» наполегливо спрямовував церковних архівістів до реор-

ганізації архівів на історичні та у доступнення документів для вивчення дослідниками. До речі, про у доступнення документів для історичних досліджень йшлося й у листі Конгрегації 1952 р.: дослідники отримали не лише право користування документами дієцезіальних і парафіяльних архівів, а й право їх копіювання за власний кошт.

У першому томі часопису С. Лібровський окреслив стан, проблеми та програму діяльності церковних архівів на найближчу перспективу. У 1960 р. він опублікував проекти статуту і регламенту дієцезіального архіву, наголосивши на його статусі як науково-дослідної інституції та на необхідності впровадження в роботу церковних архівів новітніх наукових і методичних досягнень архівістики. Незважаючи на політичну ситуацію, започаткування АБМК та часопису дало поштовх розвиткові нового напряму польської архівної науки – архівістиці церковній. У церковних архівах почалося упорядкування та описування документів на наукових засадах, складання до них спеціальних довідників, мікрофільмування документів, архівознавчі та документознавчі дослідження тощо. Вагомий внесок АБМК спроявляв у підвищення кваліфікації церковних архівістів, регулярно скликаючи семінари та курси. Перший навчальний курс було організовано 3-5 вересня 1956 р., другий – 3-8 липня 1961 р. (головні теми – у доступнення архівних документів, організація наукової роботи в архівах, консервація і зберігання мікрофільмів), третій – 26-30 червня 1967 р. (присвячувався упорядкуванню та інвентаризації архівних фондів), четвертий – 25-27 червня 1969 р. (спрямовувався на співробітництво архівів жіночих монастирів), п'ятий – 27-29 червня 1972 р. – проведено для керівників архівів жіночих монастирів (розглянуто питання: назва, бюджет, персонал, приміщення, канцелярія, лабораторія та сховища архіву; реституція, ревіндикація і концентрація, упорядкування, консервація, інвентаризація, у доступнення та публікація документів) та ін.

Загальне зібрання керівників церковних архівів Польщі вперше відбулося 1956 р. під час курсів для церковних архівістів. Уже тоді йшлося про необхідність підготовки підручника під назвою «Nauka o archiwach», монастирські архівісти наголошували на потребі укладання інструкції з управління церковними архівами, належну увагу приділяли організації мікрофільмування документів.

Перший з'їзд Товариства архівістів, бібліотекарів і музеїніків церковних відбувся 26-27 червня 1957 р. у Ченстохові [10; 227-228]. На з'їзді йшлося про організаційні засади діяльності церковних архівів, у т. ч. підкреслювалося, що будь-які переміщення цих архівів або знищенння документів мають узгоджуватися з Папською комі-

сією з питань церковних архівів. Йшлося про відмінності у природі Таємного архіву Ватикану та церковних архівів у Польщі, які насамперед зберігали значущі для громадян документи. С. Лібровський у статті «Podejmowanie I załatwianie kwerend w archiwach kościelnych» (1973) класифікував запити користувачів церковних архівів і відповідні їм види архівних документів, серед яких чільне місце посідало задоволення інформаційних потреб пересічних громадян і науковців [7; 5-54]. Ще в одній статті – «Aktualny stan udostępniania zasobu przechowywanego w archiwach kościelnych» (1974) – С. Лібровський розподілив церковні архіви за ступенем важливості документів, які вони зберігали, висвітлив стан науково-довідкового апарату цих архівів і проблеми доступнення архівних матеріалів [8; 5-19].

Від 1957 р. архівісти римо-католицької церкви Польщі брали участь у міжнародних з'їздах церковних архівістів. 16-19 вересня 1974 р. вони були учасниками Х Міжнародного з'їзду церковних архівістів у Мілані (Італія), головною темою якого було дослідження фондів церковних архівів за кордоном. У квітні 1977 р. Інститут історії Католицького університету в Любліні провів перший науковий семінар, присвячений архівній полоніці в зарубіжних архівах, учасники якого наголосили на важливості опрацювання фондів архівів Італії (насамперед Таємного архіву Ватикану), Австрії, Югославії та інших країн з метою виявлення в них документів з історії Польщі. Відтоді часопис «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» регулярно публікував статті про архівну полоніку в зарубіжних архівах.

За часів соціалістичної Польщі дієцезіальні архіви були реорганізовані на історичні у дієцезіях: Влоцлавек (1946), Тарнов (1958), Гнезно (1960), Варшава (1960), Дрогичин (1970), Ченстохова (1970-ті рр.), Білосток (1980), Ополе (1986), а також у Любліні, Ломжі, Ольштині, Саномирі та Седльці [6; 52].

У 1983 р. світ побачило чергове видання Кодексу права канонічного, у якому Титул III, Глава II, Ст. 2, канони 482-491 спеціально присвячується архівам. Відповідно до вимог Кодексу про архів курії (дієцезії, парафії) має дбати канцлер або віце-канцлер. Ключ від архіву має зберігатися у єпископа або канцлера (ця вимога нині є швидше символічною). Всі документи, як щодо справ духовних, так і тимчасових справ дієцезу, мають зберігатися в сховищі у відповідному порядку й замкненими. До них має складатися список або каталог документів зі стислою анотацією. З архіву не дозволяється виносити документи, хіба що на короткий термін і з дозволу єпископа чи канцлера. У курії також має бути таємний архів або шафа, яку неможливо зсунути з місця. Ключ від таємного архіву може збе-

рігатися тільки єпископом, виносити документи з таємного архіву забороняється. Раз на рік у таємному архіві слід знищувати кримінальні судові справи з питань звичаїв, за вироками, в яких минуло 10 років, або щодо померлих осіб, стосовно яких такі вироки виносилися. Разом із цим, слід залишати на зберіганні стислий опис цих справ із текстом остаточного судового рішення. Єпископ дієцезу повинен піклуватися про створення й функціонування в дієцезії історичного архіву, у якому слід зберігати історичні документи. Правила користування документами встановлює єпископ. Однак, у параграфі 2 канону 487 йдеться про доступ зацікавлених осіб, які мають право отримувати завірену письмову чи фотокопію документів щодо їхнього особистого статусу. Ці документи вважаються «*z natury swej publicznego*» (за своєю природою публічними). Кожна парафія також має створити архів, де зберігати парафіяльні книги, що підлягають перевірці при візитації, листи єпископа й інші документи. Особлива увага віддається книгам, у яких фіксується миропомазання (прийняття дарів Святого Духа, канон 895), рукопокладання (канон 1053), диспенсія (перешкода) щодо шлюбу (канон 1082), реєстрація таємних шлюбів (канон 1133), освячення священних місць, у т. ч. цвинтарів (канон 1208), економічний стан дієцезу (канон 1283), документам, на яких ґрунтуються Право Церкви та її майнові права (канон 1284), документи про передавання в дар юридичними особами грошей чи майна (канон 1306), про умовлення чи осуд вірянина священником (канон 1339 вимагає зберігати такі документи в таємному архіві), про відкриття, провадження та закриття розслідування справ про злочинів (канон 1719), а також всі документи про обрання священників на посади, у т. ч. протоколи підрахунку голосів на виборах (канон 173) [9; 99, 215-219, 360, 406, 429, 449-450, 469-471, 479, 494, 608]. Вимоги Кодексу права канонічного були запроваджені в Польщі 1989 р. і досі все є чинними.

У 1992 р. адміністративно-територіальний устрій римо-католицької церкви в Польщі зазнав змін: з'явилося кілька нових дієцезій, які відповідно до вимог Кодексу 1983 р. відразу створили, історичні архіви. Польська дослідниця М. Денбовська підкреслює, що в сучасній Польщі більше не обмежено контакти між архівістами церковних і державних архівів, зникли взаємні упередження, державна влада прямо проголошує автономію церковних архівів [6; 53].

Архівна система римо-католицької церкви в Польщі на сучасному етапі її історії налічує близько 140 архівів. Усі архіви мають затверджені статути, більшість вже створила власні веб сайти, інші – мають сторінки на веб сайтах церковних інституцій. Більше поло-

вини працівників цих установ є професійними архівістами. 17 червня 2004 р. на Конференції єпископів Польщі у Варшаві було створено Товариство церковних архівістів. Штаб-квартира Товариства розташована в Катовіце. Воно має власний друкований орган «Archiva Ecclesiastica»ⁱ. Товариство, архіви та архівісти церковних архівів у сучасному світі зустрічаються з аналогічними світським архівним установам і світським архівістам викликами комп’ютеризації (створення комп’ютерних мереж, баз даних і сайтів), оцифрування архівних документів, описування архівних фондів і створення довідкового апарату для доступнення історичних джерел, пошуку позабюджетних коштів та використання їх у найбільш корисний для збереження документів у церковних архівах тощо [11; 58].

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку про те, що в Польщі історично склалася архівна система римо-католицької церкви, цілком самостійна від державної архівної системи, очолюваної Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща. Тим більше, архіви у цій системі керуються власним законодавством, розробленим на підставі законодавства Ватикану в частині архівів. Архівна система римо-католицької церкви Польщі на сьогодні розвивається в тому ж руслі, що й увесь Всесвіт архівів. Церква не обмежує дослідників у доступі до архівів, а навпаки сприяє уведенню архівних документів церковних архівів до якомога ширшого наукового обігу. Це відкриває можливості для українських істориків заливати джерела з архівів римо-католицької церкви в Польщі для дослідження історії польського та українського народів, а також вказує на перспективу подальшого дослідження самих церковних архівів, їхньої історії, законодавчого поля функціонування, теорії та практики архівної роботи.

Список використаних джерел:

1. Pater Józef. Dopływ materiałów archiwalnych z placówek terenowych do archiwum diecezjalnego // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1993. T. 62.
2. Lenort Feliks. Z dziejów organizacji i zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1967. T. 15.
3. Urban Wincenty. Katalog Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Rękopisy // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1965. T. 10.
4. Historia Archiwum archidiecezjalne we Wrocławiu. URL: <http://www.archiwum.archidiecezja.wroc.pl>
5. Librowski Stanisław. Archiwum diecezjalne we Włocławku // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1965. T. 10.

ⁱ «Archiva Ecclesiastica» rocznik Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. URL: <https://stowarzyszenie-archiwistow-koscielnych.pl/index.php/archiva-ecclesiastica/>

6. Dębowska Maria. Diocesan Historical Archives in Poland. The Process of Formation // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 2015. T. 104.
7. Librowski Stanisław. Podejmowanie I załatwianie kwerend w archiwach kościelnych // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1973. T. 27.
8. Librowski Stanisław. Aktualny stan udostępniania zasobu przechowywanego w archiwach kościelnych // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1974. T. 28.
9. Кодекс канонического права. Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. Пер. с латинского А. Н. Коваль.
10. Zegzuła Weronika. Powstanie I rozwój archiwów diecezjalnych w Polsce // Studia Paradyskie. 2021. T. 31.
11. Kufel R. Robert. Stan Polskiej Archiwistyki Kościelnej. Próba oceny // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 2008. T. 89.

Summary. *The publication highlights the archival system of the Roman Catholic Church in Poland, which consists of the archives of the metropolis, archdioceses, dioceses, deaneries, parishes, monasteries and other church institutions. This archival system includes the Center (Institute) of Church Archives, Libraries and Museums at the Catholic University in Lublin (1956), the editorial office of the magazine «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» (1960) and educational institutions that train and improve the qualifications of church archivists. Since 2004, the archives and archivists of the Roman Catholic Church in Poland have united in the Society of Church Archivists, which publishes the magazine "Archiva Ecclesiastica" and unites the efforts of church archivists in overcoming the challenges of modern epoch. Attention is paid to the legislative principles of the functioning of church archives in historical retrospect from the 11th cent. to the present.*

Key words: church archives in Poland, Polish church archives, church archives, archives of the Roman Catholic Church, Polish archives.

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЕНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

(22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський)

Електронне видання

Підписано 12.09.2023. Гарнітура «Cambria».
Обл.-вид. арк. 14,5. Зам. № 1057.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.